

„Láttál-e ezer szárcsafiókát,
Úszó fészket a nagy vizeken?
S hallgattad-e ködös hajnalokon,
A vándormadár hogy mit üzen?”

Fekete István

Vízivilág Budapesten?

Földrajzi helyzet, megközelítés

A Merzse-dűlő Budapest XVII. kerületében a ferihegyi reptér, a rákosi vasúti pálya és az ecséri halmok közötti háromszög legmélyebb területén fekszik, déli kiterjedésével érintve Budapest és Pest-megye határát. A mocsár Rákosmente több településének része, valamint Ecsér felől is megközelíthető. Rákoshegyről az Erdő utca, Rákoskeresztúrról, Rákoscabáról és Rákosligetről az Összekötő utca, míg Rákoskertről a vasútállomás melletti földút vezet a védett terület felé. A leggyorsabban ez utóbbi felől érhető el, kb. 15 percnyi sétával a Ferihegynek tartó földúton. A 168-as busz Rákoshegy Ferihegyi út megállójától az Erdő utcán át félóra-egy óra alatt teljesíthető a távolság. Jó időben a homok utakon kerékpárral és autóval is el lehet jutni a két kijelölt parkoló helyig.

Általános, komplex tájleírás

A „Merzse-mocsár természetvédelmi terület” a főváros helyi jelentőségű védett természeti területe. A mocsár a főváros néhány még meglévő vizes élőhelye közül a pesti oldalra egykor jellemző mocsaras területek egyik utolsó fennmaradt maradványa. Bár a vizes élőhely területe nagyon összezsugorodott, és erősen leromlott állapotú, így is jelentős növényritkaságokkal és gazdag madárvilággal rendelkezik.

A védett terület kiterjedése 494 744 m² és környezetével együtt szabadon látogatható, és könnyen bejárható.

A túraterület részletes bemutatása

A felső-pliocén korban a Visegrádi-hegység és a Börzsöny között áttörő Ós-Duna lelassulva, alsó szakasz jellegűvé változott, és lerakta kavicsos, homokos, iszapos hordalékát. Így hozta létre azt a hordalékkúp síkságot, melyen sok-sok ágra szakadva csalinkázott tova délkelet felé a folyam vize. A lefolyásvölgyek közötti magaslatokon erdős homok és lösz dombok alakultak ki, míg a mélyedésekben gazdag vízi világ jött létre: mocsarakkal, lápokkal, nedves ligetes rétekekkel. Ennek a hatalmas térségnek többé-kevésbé megmaradt foltjai igazi természeti értékeket őriznek. Ilyen például az újpesti homoktövis élőhely, ilyen a Dabas-Ócsai-turjánvidék, és ilyen a Merzse is, mely az egykori Rákosi mocsárvidék apró maradéka.

A Naplás-tóhoz hasonlóan a terület geológiai felépítésében a Duna V. terasza játszott szerepet. A vízáteresztő kavics és homok rétegekre települ a napjainkban is képződő öntésiszap, öntésagyag. Ezek a fiatal ártéri üledékek képezik azt a vékony vízzáró réteget, amely lehetővé teszi a felszíni vízfelület megmaradását.

Az egykori buja vízi világ mai hiedelmeinkkel ellentétben nemcsak nehezítette, de segítette is az itt lakók életét. Az akkor még nagyterjedésű nyílt vízfelületű mocsár ízletes tavi halakat adott a konyhára, a mocsarasabb részeken és a csatornában pedig nyüzsgött a csíkhál, amit szintén fogyasztottak. Sőt, a mocsári teknős is megszokott táplálék volt. A magasabban fekvő üde réteket legelőként, kaszálóként hasznosították a keresztúri gazdák. A télen aratott nád a lakóházak, ólak nádfedelét biztosította, míg a füzesek vesszőt adtak a kosárfonáshoz. Nem csak a népi, de a hivatalos orvoslásban is fontos volt az itt gyűjtött pióca (orvosi nadály).

A mocsár területe a XIX. század eleje óta folyamatosan zsugorodott, napjainkra már csak néhány száz négyzetméteres szabad vízfelülettel rendelkezik, ami töredéke eredeti méreteinek. A vízfelület csökkenésének oka lehet az elmúlt évtizedek aszályos időjárása éppúgy, mint az antropogén tájformáló hatások

A Kis-Merzse télen

(repülőtéri építkezések, vízelvezető árkok, csatornázottság bővülése). A terület rehabilitációjának köszönhetően (1991–2003) ez a folyamat mára megállt, az aktív vizes terület nagysága nem fogy tovább.

A „Merzse-mocsár természetvédelmi terület” három részegységből áll, melyből kettő vizes élőhely, a harmadik pedig erdős-ligetes vidék. A dülő déli részén terül el az északnyugat-délkelet irányú depresszió a „Nagy-Merzse”, a védett terület legnagyobb egysége, melyet kiterjedt nádas borít. A tőle távolabb (1,5-2 km-re), északra található „Kis-Merzse” inkább rejtőzködőbb, tanulmányozását a környező szántóföldek és az ösvények hiánya nehezíti. A „Nagy-Merzséhez” közel, északnyugatra fekszik a terület legkisebb egysége a Gyolcs-rét, amely nevével ellentétben egy puhafás ligeterdő maradványa bokrokkal és idős nyárfákkal.

A területen átvezető utak és erdő alatti közet illetve a rajta kialakult talaj döntően homok tartalmú. Az értékes és védett részeket szántóföldek (repce, rozs, kukorica) veszik körül, illetve faültetvények (akác, nyár, tölgy). Ezek lennének a védett részek védő (puffer) zónái. Sajnos erre az intenzív művelésű szántók és ültetvény erdők alig képesek. (Vegyszerhasználat, gyomok és invázív növények, zajszenyezés.)

A nagyfokú zavarás és degradáció ellenére a terület igazi természeti értékeket rejt. A területről négy harasztfajt, százharmincegy kétszikű és ötvenegy egyszikű növényfajt, valamint tizenegy itt fészkelő madárfajt írtak le. Megtalálható élőhelyek a *magassásos*, a *nádas*, a *bokorfüzes*, a *fűz-nyár ligeterdő*, a *száradó kékperjés láprét* és *kaszálórét* is. Régebbi leírások beszámoltak *úszólápok*ról, de a jelentős vízszintsüllyedés miatt mára rögzültek. A terület védett növényei közé tartozik a *budai imola*, a *keskenylevelű gyapjúsás*, a *hússzínű ujjaskosbor*, a *szúnyoglábu bibircsvirág*, valamint a *mocsári kosbor*. (A kosborok a gyakori és tartós szárazságok miatt egyre ritkábban lelhetők fel.) Ritka, fővárosi jelentőségű fajokat lehet még itt megpillantani. Ilyen a *kisfészekű aszat*, a *kardos madársisak*, a *parti fűz* és az *őszi kikerics*. Tavasszal a vizesebb helyeken megfigyelhetjük a *sárga nőszirmot*, a szárazabb, homokosabb helyeken a *fürtös gyöngyike*

A Nagy-Merzse

szépen virágzó példányait. A vizesebb részeken elsősorban bokorfüzek és fűzek tenyésznek. Jelentős a cserje állomány is: *galagonya*, *kökény*, *feketebodza*, *ezüstfa*. A telepített erdők állományalkotó fája a fehér akác, a fehér nyár és a kocsányos tölgy.

A terület rovarvilága igen gazdag. Számos ritka, és védett faj is előfordul a területen. Ezek közül is kiemelkedő jelentőségű a Vörös Könyves vérfűboglárka (lepke). Látványos és ritka ízeltlábúak: a bőrfutrinka, kékfutrinka, szalmacincér, farkasmalepke, fecskefarkú lepke. A területen lévő rétek nappali lepke egyed- és fajgazdagsága mindenki számára feltűnő. Néhány évtizeddel ezelőtt a merzsei vízrendszerben réti csik és lápi póc is előfordult. A kétélűek számára kiemelkedően fontos élőhely a Merzse-mocsár. Az itt élő pettyes és tarajos göte mellett a zöld levelibéka, a barna varangy, a barna ásóbéka is felkeresi az itteni vizeket kora tavasszal szaporodásához. A vízből áruklódó hanggal jelez a vöröshasú unka és a kecskebékák. A hullók közül a vízisiklók mellett a mocsári teknősök is élőhelyet találnak itt. A szárazabb réteken jelentős fűrge gyík és zöld gyík populáció él.

Itt nem figyelhető meg olyan sok madárfaj, mint a Naplás-tónál, de a viszonylag kisebb mértékű háborgatás révén azok biztosabban és nagyobb egyed-számmal fordulnak elő. 2013-ig 120 madárfajt figyeltek meg a Merzse-dűlőn, ami az országban dokumentált fajok negyede! A ragadozó barna rétihéja rendszeresen költ a területen. A különböző nádi- és vízimadarak, mint a barkós cinege, a függőcinege, a nádrigó, a vízityúk, a szárcsa, a bölömbika, a kis vöcsök, a szürke gém, a nagy kócsag, és a különböző nádi poszáta és réce fajok, megfigyelését segíti a vízre épített madárvárta. A mocsarat övező réten, bokorfüzesben és fűz-nyár ligeterdőben újabb, más madárfajokat is megfigyelhetünk. Ilyenek

például a gyurgyalag, a kakukk, a sárgarigó, az örvös galamb, a búbos banka, a tövisszűrő gébics, a fülemüle, a barátcinege, a fogoly, a fűrj, a füles kuvik, a karvaly, az egerészölyv és a vörös vércse. Megfigyelték költését a nagyon megritkult egyed-számú kis örgébicsnek is. A tavaszi, és őszi vonuláskor további ritka fajok is megfi-

Szárcsa

A Madárles a Nagy-Merzsén

gyelhetők a dűlőben, pl. rétisas, kis kócsag, fekete- és fehér gólya. Az emlősök közül az őz és a róka mellett a menyét, a hermelin és a borz is „öslakója” a természetvédelmi területnek. Természetesen a ragadozók fő táplálékát adó pocok- és egerfélék is gyakoriak. A kitett madárodúkból megjelent a mogyoróspele is.

A terület télen sem élettelen. Legutolsó pár órás túrámon az alábbi madárfajok képviselőit láttam: kékes rétihéja, kis sólyom, szajkó, fekete harkály, egerészölyv, széncinege, fenyőrigó, tengelic, zöldike, fácán. A hóba rajzolt lábnyomok pedig fekete- és vöröshasú rétegről, mezei nyúlról, rókáról, és vaddisznóról árulkodtak.

A Merzse-dűlő természetismereti bejárásához hathatós segítséget nyújt a zöld béka jelű tanösvény. Az indítótáblák Rákoskert, Rákoshegy és Ecsér vasútállomáson, valamint a Pesti út és az Összekötő út kereszteződésében található. A tanösvény többi állomása a védelem alatt álló vizes, erdős élőhelyeken kívül bemutatja a mezőgazdasági területek, mezővédő erdősávok, akácok élővilágát, a terület hidrogeológiai felépítését, vízutánpótlását. Kitér a természetvédelem fontosságára, a megoldandó problémákra, azok gyakorlati megoldásaira. Bemutatja a térség mezőgazdaságát, jelenlegi és a korábbi gazdálkodásmódokat, a terület XIX. századi (vagy még régebbi) kúthálózatát.

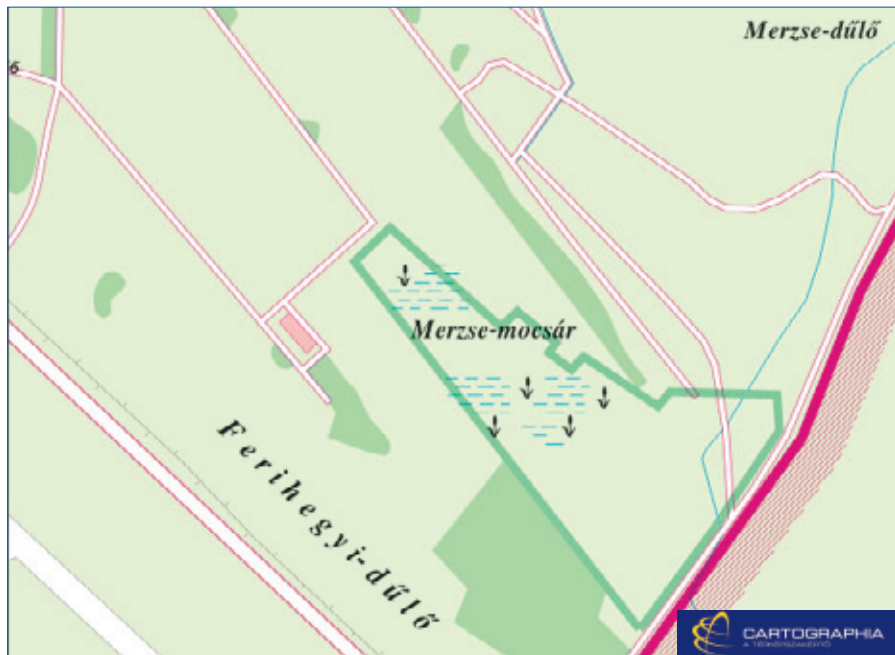
A bemutatóhelyek, táblacsoportok rövid ismertetése.

(A táblacsoport azt jelenti, hogy a nagy, központi bemutató tábla mellett egy rajzos magyarázó, és egy ellenőrző kérdéseket tartalmazó kisebb tábla is megtalálható a természetvédelmi területen.) A tanösvény állomásai az alábbiak:

- 1/A., B., C., D. állomás: induló pontok, térkép, helytörténet
2. állomás: A Merzse-mocsár általános helyismereti bemutatása
3. állomás: Kaszálórét/láprét bemutatása
4. állomás: A telepített kocsányos tölgyes, és kardos madársisak bemutatása

5. állomás: Vízimadarak, hullók, kétéltűek
 6. állomás: Szukcesszió és területfenntartás
 7. állomás: Özönnövények a Merzsén
 8. állomás: Akácos-fehéryanaras telepítés
 9. állomás: A Merzsét veszélyeztető tényezők
 10. állomás: A Gyolcs-rét; természetes erdők, és a gyakorlati természetvédelem a Merzsén
 11. állomás: A Kis-Merzse
 12. állomás: A Merzse vízgyűjtője és itatókútjai
 13. állomás: Mezővédő erdősávok
 14. állomás: Mesterséges vízutánpótlás a Merzsén
 15. állomás: Mezőgazdálkodás; mezőgazdasági területek állatvilága

A kizárólag gyalogosan és kerékpárral látogatható területet csak a meglévő sétautakról lehet megtekinteni, ezekről letérni tilos! (A 6 km hosszúságú tanösvény kialakítása 1,5 millió forintba került.)

© Cartographia, Budapest

A védett terület fennmaradásának alapfeltétele háromtényezős: az itt található értékes élőhelyek aktív kezeléssel történő fenntartása, területbővítés, a vízháztartási gondok megoldása, és az özönnövények visszaszorítása.

A Rákoshelyi Polgári Kör a területen további fejlesztéseket tervez: szeretné rendbe tenni és helyi védettség alá helyezni a területen található itató kutakat. Terveik között szerepel egy gémeskút, egy magasles, valamint tűzrakó és pihenőhely kialakítása is.

Javasolt megfigyelési szempontok, feladatok

- Derítsük ki, hogy kb. hány méterrel vagyunk a Budapesti Duna-szakasz vízszintje fölött, ha a Nagy-Merzse víztükre tszf. 132 méter magasan helyezkedik el? Hány méterrel van magasabban a Gellért-hegy teteje? (132-96=36m)
- Tanulmányozzuk a homok (kőzet!) jellemző tulajdonságait! (Törmelékes üledékes kőzet, porózus szerkezetű, a vizet gyorsan átengedi)
- Figyeljük meg az ültetett erdők (faültetvények) és a természetközeli erdők eltérő fajgazdagságát! (Az ültetett erdők fajgazdagsága, diverzitása sokkal kisebb.)
- Keressünk özönnövényeket, fajokat utunk során! (Akác, selyemkóró, ezüstfa, aranyvessző...)
- Figyeljük meg a növényzeti zónákat a nyílt víztükrőknél, elemezzük a parti zonációt!
- Tanulmányozzuk a tó feltöltődésének folyamatát!
- Milyen gyógyhatású illetve mérgező növényekkel találkozunk a területen? (Fekete, bodza, gyalog bodza, galagonya, fűz, illetve bürök).
- Állítsunk össze az itt élő fajokból táplálékláncokat, táplálékhálózatot! (Pl.: moszat, ebihal, vízisikló, rétihéja.)
- Miért lenne jó egy átmeneti védőzóna (puffer zóna) a védett és a művelt területek között? (A védett élőhelyek és a művelt területek között ökológiai folyosó kialakítása szükséges az élőlények mozgása, vándorlása, táplálékszerzése érdekében, valamint a művelt területek kezelése során kialakított vegyszerezés és talajművelés miatt.)
- Milyen eszközökkel, megoldásokkal védik a terület természeti értékeit? (Sorompó, figyelmeztető tábla, kijelölt útvonal, a természeti értékeket bemutató táblák.)

- Mit állapíthatunk meg az illegális szemétkerakatok kapcsán? (Csúnya, veszélyes, felelőtlenség, nem itt a helye, bűn, stb.)
- Fogalmazzuk meg, milyen feladatok lehetnek a védett terület és a tanösvény fenntartásával kapcsolatban? (ökológiai folyosó kialakítása, szeméthelyezés megakadályozása...)

Egy kis pedagógia

ISMERETFELDOLGOZÁSI MÓDSZEREK

A mocsár élőhely, a természetközeli- és a telepített erdő növénytakarulásainak, életközösségeinek megismerése, felismerése, leírása, bemutatása. Az élővilág környezethez való alkalmazkodásának módjai, „túlélési stratégiák”. A monokultúras telepített erdők és a természetközeli erdők fajdiverzitásának (sokféleségének) különbsége, és ennek hatása az élőhely élőlényekének környezethez való alkalmazkodására. Invázió, környezetidegen özőnfajok környezeti hatásai. Állatfajok besorolása, élethelyük és táplálkozási kapcsolataik sajátosságai. Vonuló és állandó madárfajok megismerése.

NEVELÉSI MÓDSZEREK

Gyakorlással jártasság szerzése a növények és állatok felismerésében, növény- és állathatározók használatában. Jártasság szerzése a vízi madarak és víz környékén élő madarak megkülönböztetésében, rendszerezésében, alkalmazkodóképességük megállapításában. Felvilágosítás, véleménycsere, vita környezet- és természetvédelmi kérdésekben (illegális hulladéklerakás, monokultúrák telepítése és az élőhelyek diverzitásának összefüggése, pufferezóna hiánya, özőnfajok túlszaporodása).

Mocsári nőszirm

Hasznos lehet

JAVASOLT IDŐSZAK: április, május, június.

A legjobb térkép a területről a Budapest kerékpáratlasz (1:20.000), ill. jól használható a Google Earth térképe is. (Figyelem! A Kis-Merzse és a Gyolcs-rét felirat 2-2 cm-rel feljebb került a valósághoz képest.)

A laza homokos utak akkor is fásasztóak, ha szintemelkedés alig van.

Legalább 4 órát szánjunk a tanösvény bejárására. És ekkor még alig volt idő egyéni v. csoportos feladatok megoldására, pihenésre, játékra.

Ha korlátozott az időnk, akkor javasolt csak a Nagy-Merzset körbesétálni a 2–9. állomások érintésével.

POZITÍVUMOK: Igényesen kivitelezett és tartalmas információs táblák a tanösvényen. Jól követhető az útvonal (táblán térképvázlát és jelzett útvonal). Gazdag madárvilág. Madármegfigyelő-hely, ami akár esőház is lehet.

NEGATÍVUMOK: Sok az illegális szemétkerakás. Kicsit nehezen érhető el a védett, tanulmányozni érdemes rész. Játékra, aktív pihenésre alkalmas hely nincs útközben. Vízvételi lehetőség, bolt nincs az útvonalon.

Felhasznált és javasolt szakirodalom

BAJOR ZOLTÁN: *Budapest természeti kalauza*. Kossuth Kiadó, 2009

Budapest kerékpáratlasz. Frigoria, 2007 (1:20.000)

DR. VASVÁRY ARTUR (SZERK.): *Országjárás-vezetők kézikönyve I-II*. TIT, 1977
43. *Országos Biológus Napok Előadásai*. Magyar Természettudományi Társulat kiadványa, 2001

KOVÁCS T. – KECSKÉS FERENC: *A vízvilág nyomában*. MME Kétféltű-hüllővédelmi Szakosztály, 2005

PETRŐCZY T. – GAZDAG L.: *Merzse-mocsár természetvédelmi terület világa*. CD, 1996

www.rakosment.hu/Rakosmente/Latnivalok/Merzse-mocsar.aspx
www.mme.hu

www.videotar.mtv.hu/videok – *Budapest természeti értékei, A Merzse-mocsár. A Merzse-mocsár rehabilitációja*. Geohidro Kft, 1988